

Reintegracja społeczna w spółdzielczości socjalnej: pojęcia i pomiar - ekspertyza¹
(wersja 1.0, 28.02.2015)

Streszczenie

Dokument uzupełnia analizę dokonaną w innej ekspertyzie tego samego autora „Metodologia monitoringu w zarządzaniu publicznym w sferze społecznej w kontekście funkcjonowania spółdzielni socjalnych”. Głównym celem była odpowiedź na pytanie o to, czy w monitoringu spółdzielczości socjalnej należy uwzględnić działalność spółdzielni socjalnych na rzecz społecznej reintegracji jej członków. Po przedstawieniu złożoności zagadnienia podziału reintegracji na zawodową i społeczną oraz poszukiwania koncepcji i sposobów pomiaru czystej reintegracji społecznej sformułowana została odpowiedź na to pytanie. Warto badać wpływ spółdzielni socjalnych na integrację społeczną ich członków poza spółdzielnią, ale nie ma to uzasadnienia w monitoringu spółdzielczości społecznej w jej obecnym kształcie instytucjonalnym.

Zawodowy, gospodarczy, społeczny - wieloznaczność

Wśród funkcji spółdzielczości socjalnej, poza działalnością gospodarczą, wyróżniono też funkcje reintegracyjne z podziałem na reintegrację zawodową i społeczną. Ten podział został już pod tymi samymi nazwami zinstytucjonalizowany w ustawie o zatrudnieniu socjalnym. Analogiczne rozróżnienie było obecne już wcześniej w kontekście rozwiązywania problemów osób z niepełnosprawnościami: rehabilitacja (a nie reintegracja) zawodowa i społeczna (już w tytule ustawy).

Żeby przejść do implikacji tego podziału dla monitoringu spółdzielczości socjalnej należy go najpierw dobrze zrozumieć. Nie jest on oczywisty ze względu na wieloznaczność „zawodowości” i „społeczności”, a także reintegracji czy rehabilitacji, o które może tu chodzić.

Aktywność ekonomiczna może przejawiać się na różne sposoby. Klasycznie w społeczeństwach przemysłowych dla większości było to stałe zatrudnienie najemne w pełnym wymiarze czasu pracy, przy czym była to większość zasadniczo dominująca w PRL, gdzie działalność na własny rachunek nie miała warunków dla rozwoju. W ostatnim dwudziestoleciu sytuacja zmienia się na tyle, że w coraz większym zakresie tradycyjne zatrudnienie najemne nadal jest dominujące, ale rośnie znaczenie nowych jego form, elastycznych, atypowych, ale też działalności na własny rachunek w postaci indywidualnego lub zbiorowego samozatrudnienia. Reintegracja zawodowa mogła więc kiedyś oznaczać tylko działania na rzecz uzyskania stałego zatrudnienia najemnego, gdy obecnie jest więcej wzorów aktywności ekonomicznej, łącznie z samozatrudnieniem.

¹ Ekspertyza dla projektu „System wzmacniania potencjału i kompetencji sektora spółdzielczości socjalnej oraz stworzenie sieci współpracy z instytucjami rynku pracy oraz pomocy i integracji społecznej”.

Nawet bardziej wieloznaczny wydaje się przymiotnik „społeczne”. Po pierwsze, nie jest tak, że to co zawodowe i gospodarcze da się łatwo odseparować od tego co społeczne. Praca w swoich najrozmaitszych formach działalności zarobkowej ma rozliczne aspekty społeczne. Większość prac wymaga współpracy w pionie i poziomie, kontaktów z przełożonymi i współpracownikami, kontaktów między zamawiającymi a wykonawcami, między pracownikami a klientami etc. Część tej współpracy nie ma na celu przygotowywania, zarządzania, wykonywania czy oceniania pracy, ale wpływania na warunki pracy i płacy (działalność związkowa, współzarządzanie itp.). Nie ma wątpliwości, że cały świat pracy przenikają kontakty i więzi społeczne o charakterze formalnym i nieformalnym. Z tego też powodu podział na zawodowe/gospodarcze i społeczne w sensie - społeczne jako pozazawodowe i niegospodarcze - grozi zaniedbaniem wszystkiego co społeczne w tym co zawodowe, ale także sprowadzeniem tego ostatniego do wąskiego obszaru kwalifikacji i technicznych czynności o charakterze ściśle zawodowo-gospodarczym. W ten sposób obszar ten zostaje wyizolowany ze społecznego środowiska, bez którego raczej nie mógłby funkcjonować.

Po drugie, gdy już ustalimy, że społeczne jest równoznaczne z pozazawodowym, to i tak nie oznacza zasadniczego zmniejszenia wieloznaczności. Poza zajęciami zarobkowymi, w czasie wolnym od pracy i zaspokajania podstawowych potrzeb ludzie angażują się w różne aktywności skierowane na własną osobę i na innych. Jeżeli wyobrazimy sobie to wszystko co ludzie robią w czasie poza pracą i zaspokajaniem niezbędnych potrzeb, wówczas może paść pytanie, czy to wszystko jest społeczne? Wyłączenie spraw osobistych, intymnych, rodzinnych oznaczać będzie, że chodziłoby o aktywność wykraczającą poza sferę prywatną. Tu mielibyśmy liczne aktywności o charakterze zaangażowania społecznego (aktywność społeczna). Warunkiem jest wyraźne oddzielenie sfery prywatnej od publicznej, a w ramach tej ostatniej obszaru działalności gospodarczo-zawodowej od obszaru działalności społecznej (ale też ich obu do ewentualnych innych obszarów w sferze publicznej).

Rozstrzygnięcia dotyczące demarkacji tego co zawodowe i tego co społeczne nie są więc łatwe. Nie ułatwia tego doprecyzowanie, że chodzi nam o reintegrację czy rehabilitację zawodową lub społeczną. Po pierwsze, „re-” oznacza zawężenie: już wcześniej była integracja, ale z takich czy innych powodów zaniknęła, czy zmniejszyła się poniżej akceptowalnego minimum.

Po drugie, reintegrowanie ma owocować lepszym funkcjonowaniem w określonych sferach, co wymaga ustalenia wielu dodatkowych szczegółów. Do tego potrzebna jest klarowna koncepcja dobrze funkcjonującego człowieka w sferach S1, S2... Sn, co wymaga sformułowania ideału dobrego życia w ogóle i w poszczególnych sferach tego życia. Zakładając, że w każdym wymiarze są różne stopnie funkcjonowania, możemy mieć do czynienia z przypadkami wysokiego lub niskiego poziomu funkcjonowania we wszystkich wymiarach, lub w większości z nich, albo z przypadkami mieszanymi, gdy funkcjonowanie w jednych wymiarach jest wysokie, a w innych niskie. Ocena tych kombinacji wymaga wprowadzenia nie tylko progów akceptowalnego minimum, ale też wag, które z obszarów są ważniejsze od innych.

Po trzecie, poziom i jakość wielowymiarowego funkcjonowania życiowego zależy od wielu czynników o charakterze mikro i makro (struktura ograniczeń i możliwości na różnych poziomach i skalach), a nie tylko motywacji jednostek: chce / nie chce uczestniczyć w sferze S, a gdy chce to wybiera swobodnie pomiędzy dostępnymi poziomami funkcjonowania.

Reintegracja i inne podobne pojęcia

Pojęcie reintegracji społecznej upowszechniło się w Polsce w związku z przygotowaniem i przystąpieniem do UE. Stało się to w kontekście jednego z procesów uruchomionych w ramach

Strategii Lizbońskiej, jedna z jego nazw to *Social Inclusion Process* (zob. Szarfenberg 2014). W tłumaczeniach oficjalnych dokumentów unijnych *social inclusion* przekłada się poprzez „włączenie społeczne”. W literaturze stosuje się też bezpośrednie spolszczenie: „inkluzja społeczna” (np. Broda-Wysocki 2012).

W Polsce stosowane są w podobnym znaczeniu do reintegracji następujące pojęcia: rehabilitacja, readaptacja, resocjalizacja. Pierwsze pojawia się w kontekście niepełnosprawności, adresatami działań rehabilitacyjnych są osoby z niepełnosprawnościami. Kolejne dwa pojęcia są stosowane głównie w odniesieniu do osób skazanych na kary pozbawienia wolności w czasie odbywania kary lub po jej odbyciu (Fidelus 2009)².

U podstaw zrozumienia tych pojęć wydaje się być pewien wzór prawidłowego wypełniania dozwolonego zestawu ról społecznych³. Te role to prawa i obowiązki przypisane rozpoznanym i uznanym pozycjom społecznym. Stąd też możliwość wyróżnienia co najmniej kilku problematycznych sytuacji.

Tabela Problematyczne sytuacje związane z rolami społecznymi

Obowiązki roli społecznej	Prawa roli społecznej	
	Korzysta: właściwie / niewłaściwie	Nie korzysta
Wypełnia: właściwie / niewłaściwie	Brak problemu / problem z niewłaściwym korzystaniem z praw i/lub problem z niewłaściwym wypełnianiem obowiązków	Problem z dostępem do praw
Nie wypełnia	Problem z dostępem do obowiązków	Problem z dostępem do praw i obowiązków

Źródło: opracowanie własne

Problemy można też identyfikować, gdy we wszystkich rolach korzysta się z praw i wypełnia się obowiązki. Wówczas problemem nie jest brak korzystania czy brak wypełniania (ogólniej brak dostępu), ale sposób realizacji praw i wywiązywania się z obowiązków. W pierwszym przypadku może być to nadmierne korzystanie z praw, nieuzasadnione korzystanie, co można oznaczyć jako nadużywanie czy wykorzystywanie. W drugim, problemem jest niedostateczne wypełnianie obowiązków, braki w tym, jak się z nich zobowiązani wywiązują, ale też nadgorliwość w ich pełnieniu.

Jeżeli teraz reintegrację będziemy rozumieli jako działania, które będą miały odpowiedzieć na te problemy, wówczas można sformułować kilka zasadniczych pytań. Część z nich dotyczy dostępu do ról, co oznacza też dostęp do praw i obowiązków z nimi związanych. Część dotyczy problemów, które występują, gdy zapewniony jest dostęp, czyli mają one charakter realizacyjny. Na tej podstawie można rozumieć reintegrację jako ogół działań mających na celu pomoc:

- 1) w dostępie do ról społecznych, a tym samym do praw i obowiązków, które je tworzą;
- 2) we właściwym wywiązywaniu się z obowiązków przypisanych do pełnionych ról;
- 3) we właściwym korzystaniu z praw przypisanych do pełnionych ról.

² Część tych zagadnień dotyczy sytuacji nieletnich w konflikcie z prawem.

³ Pojęcie roli społecznej zostało wybrane w tym punkcie jako kluczowe ze względu na definicje reintegracji społecznej i rehabilitacji społecznej analizowane w kolejnych punktach.

W takim podejściu zakłada się, że system ról społecznych nie jest kwestionowany, ani też nie ma konkurencyjnych definicji ról. Po pierwsze, w tym systemie mogą być takie role, które z odmiennej perspektywy normatywnej wydają się nieakceptowalne. Po drugie, co zapewne ma częściej miejsce, w społeczeństwie są konkurencyjne definicje tych samych ról społecznych. Przykładowo, prawa i obowiązki tworzące role męża i żony w instytucji małżeństwa mogą być definiowane w sposób odpowiadający sztywnemu podziałowi i specjalizacji ról, albo tak, że w każdej z tych ról są podobne prawa i obowiązki. W związku z tym pomaganie w wywiązywaniu się z obowiązków żony czy męża w pierwszym modelu, może być bezużyteczne, gdy preferowany jest drugi model i odwrotnie.

Interpretacja reintegracji jako pomagania w dostępie do ról i w ich realizacji ma też ograniczony charakter. Wyklucza bowiem działania na rzecz zmiany systemu ról i/lub definicji ról (skład i treść praw i obowiązków przypisanych poszczególnym rolom). W szerszej definicji reintegracji zachowujemy jej znaczenie jako pomocy w dostępie i w realizacji ról społecznych, ale teraz rozdziela się ona na dwa podejścia. Kryterium podziału jest to, czy pomoc jest bardziej nastawiona na dostosowanie osób do ról, czy też ról do osób (w wersji pojedynczych osób i ról oraz zbiorów osób i ról).

Interpretacja sytuacji może uzasadniać pierwsze lub drugie podejście. Można argumentować, że osobie brak pewnych kompetencji do pełnienia danej roli i w związku z tym reintegracja powinna mieć charakter oddziaływania na osobę. Można też argumentować, że dana rola nie jest dopasowana do osoby z czego wynika reintegracja w formie oddziaływania na zawartość i treść roli (dodawanie praw, ujmowanie obowiązków, przeformułowanie praw, przeformułowanie obowiązków) lub poszukiwanie innej roli funkcjonalnie zbliżonej.

Oba rodzaje reintegracji mogą być stosowane równocześnie, czyli działania nastawione na zmiany dopasowujące osobę do roli, jak i roli do osoby. W ujęciu szerszym, gdy porównuje się całe zbiorowości osób z całym systemem ról włącza się myślenie o charakterze makro - reformy wpływające na strukturę ról, na zestawy i treść praw i obowiązków w większych zestawach ról etc. Przykładowo ustawa o spółdzielniach socjalnych stworzyła nowy rodzaj organizacji z nową rolą społeczną założyciela, członka spółdzielni socjalnej. Te role są przeznaczone dla kategorii osób, które mają ograniczony dostęp do ról społecznie cenionych, tym samym dają im szansę na poprawę swojego wizerunku oraz wzrost szacunku (transformacja statusu i roli z długotrwale bezrobotnego czy bezdomnego, na członka spółdzielni i jej pracownika). Taka interpretacja jest zgodna z koncepcją waloryzacji ról społecznych Wolfensbergera (Race 2003).

Reintegracja zawodowa i społeczna

W ustawie o zatrudnieniu socjalnym zdefiniowano odrębnie reintegrację zawodową i reintegrację społeczną. Definicje te zostały powtórzone w ustawie o spółdzielniach socjalnych. W obu przypadkach mowa o działaniach (RS – w tym samopomocowych) mających na celu odbudowanie lub podtrzymanie u osób uczestniczących w tych działaniach pewnych zdolności (RZ) lub umiejętności (RS). W przypadku reintegracji zawodowej chodzi o „zdolność do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy”, a reintegracji społecznej „umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu”.

Tabela Definicje reintegracji zawodowej i społecznej w ustawie o zatrudnieniu socjalnym

Reintegracja zawodowa	Reintegracja społeczna
działania mające na celu odbudowanie i	działania, w tym również o charakterze

podtrzymanie u osoby uczestniczącej w zajęciach w centrum integracji społecznej i klubie integracji społecznej zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy	samopomocowym, mające na celu odbudowanie i podtrzymanie u osoby uczestniczącej w zajęciach w centrum integracji społecznej, klubie integracji społecznej lub zatrudnionej u pracodawcy, umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu
--	---

Źródło: ustawa o zatrudnieniu socjalnym art. 2, pkt 4 i 5

Warto zauważyć, że w definicjach nie tylko wskazano, że celem jest odbudowanie czegoś, czego już nie ma (za co odpowiadałby przyrostek „re-”), ale także o podtrzymanie czegoś, co nadal jest. Rozszerza to zakres podmiotowy i przedmiotowy reintegracji, który wynika z tych definicji.

Druga ważna ich cecha to odwoływanie się do pojęć związanych blisko z edukacją. Jest to może mniej jasne w przypadku reintegracji zawodowej, gdzie użyto pojęcia „zdolność”. Mieć zdolność do działania typu świadczenie pracy kojarzy się z byciem zdolnym, albo częściowo czy całkowicie niezdolnym do pracy. Przywołuje to raczej konteksty niepełnosprawności i rehabilitacji, a w szczególności orzecznictwo dla celów rentowych oraz rehabilitacji przedrentowej. Pierwotnie jednak wśród adresatów zatrudnienia socjalnego nie było osób niepełnosprawnych. Wydaje się więc, że przywołanie tego kontekstu nie było intencją ustawodawcy. Oznaczałoby to, że zajęcia z reintegracji zawodowej byłyby zajęciami o charakterze rehabilitacji zawodowej.

Przedmiotem oddziaływania reintegracji społecznej (odbudowanie, podtrzymywanie) są umiejętności. Obecnie dość często stosowane pojęcie kompetencji zawiera co najmniej trzy duże komponenty, są to: wiedza, umiejętności i postawy. Przy czym nacisk na umiejętności praktyczne wydaje się bardziej charakterystyczny dla szkolnictwa zawodowego, a nie ogólnokształcącego. Umiejętności w definicji reintegracji społecznej zostały odniesione do dwóch dużych obszarów aktywności

1. Uczestnictwo w życiu społeczności lokalnej.
2. Pełnienie ról społecznych:
 - a. w miejscu pracy,
 - b. w miejscu zamieszkania lub pobytu.

Wymienione obszary wydają się obejmować wszystkie możliwe aktywności w najbliższym otoczeniu człowieka: miejsce zamieszkania i społeczność lokalna oraz miejsce pracy. Pojęcia uczestnictwa i roli społecznej są bardzo ogólne i wieloznaczne. Samo uczestniczenie może mieć różne formy oraz różną intensywność, co jest związane z miejscem w organizacji. Jeżeli społeczność lokalną uznamy za organizację (jednostka samorządu terytorialnego lub jednostka pomocnicza takiej jednostki, np. sołectwo, osiedle), to mieszkańcy są jej członkami. Jako tacy mają liczne prawa i też obowiązki, które składają się na rolę obywatela, członka wspólnoty samorządowej. Przy takiej interpretacji uczestnictwo w społeczności lokalnej byłoby bardzo zbliżone do pełnienia roli społecznej obywatela. W definicji użyto sformułowania „życie w społeczności lokalnej”, a więc intencją mogło być wskazanie mniej formalnych aspektów uczestnictwa wiążących się z mieszkaniem czy domem (np. lokator, właściciel mieszkania, domu).

Drugie pojęcie (rola społeczna) ma bogatą treść naukową ze względu na długą tradycję używania go w socjologii⁴. Jest ono uznawane za jedno z kluczowych pojęć teorii socjologicznej. Wyróżnia się dwa ujęcia: 1) strukturalne, gdzie rola społeczna jest zinstytucjonalizowaną wiązką normatywnych praw i zobowiązań przypisanych określonym statusom lub pozycjom w społeczeństwie; 2) socjopsychologiczne, w którym ważne są aspekty interakcyjne i dynamiczne związane z tworzeniem, przyjmowaniem i odgrywaniem ról w analogii do teatru (Marshall 2005, s. 281).

Czy pełnienie ról społecznych w miejscu pracy jest to coś innego niż samodzielne świadczenia pracy na rynku pracy? Odpowiedź „tak” oznacza, że znaczenia pojęć reintegracji społecznej i zawodowej pokrywają się. Trudno uniknąć wniosku, że zdolność do samodzielnego świadczenia pracy i umiejętność pełnienia ról społecznych w miejscu pracy są ściśle ze sobą związane. Szczególnie, gdy te role społeczne zdefiniujemy jako zinstytucjonalizowane wiązki praw i obowiązków osób zajmujących dane stanowisko pracy w konkretnej organizacji zajmującej się działalnością gospodarczą. Jeżeli więc ktoś nie ma umiejętności pełnienia roli społecznej związanej z danym stanowiskiem pracy (nie umie skorzystać ze swoich praw, nie umie wywiązywać się z obowiązków), to też nie jest zdolny do świadczenia pracy.

Można jednak próbować odróżnić dwa rodzaje ról związanych z miejscem pracy: 1) rola wykonującego pracę (konkretne czynności związane z wytwarzaniem czegoś lub z udzielaniem usług); 2) rola członka organizacji gospodarczej (np. rola podwładnego). W związku z tym osoba, która ma umiejętności potrzebne do pełnienia ról pierwszego typu, może nie mieć umiejętności koniecznych do pełnienia ról drugiego typu. Nie każde świadczenie pracy wymaga bycia członkiem organizacji gospodarczej (np. jednoosobowe firmy), a więc umiejętności pełnienia ról drugiego typu mogą być uznane w pewnych kontekstach za niekonieczne.

Rehabilitacja zawodowa i społeczna

Pogłębienie zrozumienia tego, co może oznaczać reintegracja społeczna uzyskamy, gdy skupimy uwagę na bardziej zakorzenionym w naszej tradycji pojęciu: rehabilitacji społecznej. Jest ono stosowane w kontekście niepełnosprawności i ma również zawodową wersję, czyli rehabilitację zawodową.

Tabela Rehabilitacja zawodowa i społeczna

Rehabilitacja zawodowa	Rehabilitacja społeczna
<p>1. ... ma na celu ułatwienie osobie niepełnosprawnej uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia i awansu zawodowego przez umożliwienie jej korzystania z poradnictwa zawodowego, szkolenia zawodowego i pośrednictwa pracy.</p> <p>2. Do realizacji [tego] celu... niezbędne jest:</p> <p>1) dokonanie oceny zdolności do pracy....</p> <p>2) prowadzenie poradnictwa zawodowego uwzględniającego ocenę zdolności do</p>	<p>1... ma na celu umożliwianie osobom niepełnosprawnym uczestnictwa w życiu społecznym.</p> <p>2. Rehabilitacja społeczna realizowana jest przede wszystkim przez:</p> <p>1) wyrabianie zaradności osobistej i pobudzanie aktywności społecznej osoby niepełnosprawnej;</p> <p>2) wyrabianie umiejętności samodzielnego wypełniania ról społecznych;</p> <p>3) likwidację barier, w szczególności architektonicznych, urbanistycznych,</p>

⁴ Było ono również rozwijane w kontekście usług społecznych dla osób niepełnosprawnych intelektualnie (oraz innych zbiorowości, których rola w społeczeństwie była kwestionowana czy dewaluowana) przez Wolfa Wolfensbergera (Race 2003).

<p>pracy oraz umożliwiającego wybór odpowiedniego zawodu i szkolenia; 3) przygotowanie zawodowe z uwzględnieniem perspektyw zatrudnienia; 4) dobór odpowiedniego miejsca pracy i jego wyposażenie; 5) określenie środków technicznych umożliwiających lub ułatwiających wykonywanie pracy, a w razie potrzeby – przedmiotów ortopedycznych, środków pomocniczych, sprzętu rehabilitacyjnego itp.</p>	<p>transportowych, technicznych, w komunikowaniu się i dostępie do informacji; 4) kształtowanie w społeczeństwie właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji z osobami niepełnosprawnymi.</p>
---	--

Źródło: ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych

Pierwszy wniosek jest taki, że charakterystyki dwóch rodzajów rehabilitacji są dużo bogatsze niż w przypadku poprzednio przytoczonych definicji reintegracji.

Rehabilitacja zawodowa została określona w sposób bardziej konkretny niż reintegracja zawodowa. W przypadku pierwszej mowa o ułatwianiu uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia i awansu zawodowego, a w drugim – o odbudowywaniu i podtrzymywaniu zdolności do samodzielnego świadczenia pracy. Rehabilitacja zawodowa jest też dookreślona poprzez działania niezbędne do ułatwienia uzyskania odpowiedniego zatrudnienia i awansu zawodowego. O czym w ogóle nie wspomina się w przypadku reintegracji zawodowej. Definicja rehabilitacji społecznej na tym tle jest sformułowana bardziej miękko, nie ma wyliczonych niezbędnych działań, a tylko wskazuje się ogólne działania przez które ma być ona „przede wszystkim” realizowana, np. wyrabianie zaradności, pobudzanie aktywności etc. Porównajmy te sformułowania z tymi użytymi w przypadku rehabilitacji zawodowej pod względem konkretności: dokonywanie oceny zdolności do pracy, prowadzenia poradnictwa pracy, przygotowanie zawodowe, dobór odpowiedniego miejsca pracy.

W celu rehabilitacji społecznej umieszczono „umożliwianie uczestnictwa”. W przypadku reintegracji bardziej złożone i jednocześnie węższe „odbudowywanie i podtrzymywanie umiejętności uczestnictwa i pełnienia ról”. Brak możliwości uczestnictwa może się wiązać z brakiem umiejętności uczestnictwa (choć może być też spowodowany czymś innym), więc jednym ze sposobów umożliwiania byłoby odbudowywanie utraconych umiejętności. W ten sposób uznajemy, że reintegracja społeczna byłaby rodzajem rehabilitacji społecznej. Potwierdzenie tego otrzymujemy w sformułowaniu, że rehabilitacja społeczna realizowana jest poprzez „wyrabianie umiejętności samodzielnego wypełniania ról społecznych”. Między odbudowywaniem umiejętności a wyrabianiem umiejętności raczej nie ma istotnych różnic znaczeniowych. Pojawiają się też role społeczne obecne w pojęciu reintegracji, ale bez zawężania ich do ról związanych z miejscem pracy i z miejscem zamieszkania.

W definicji rehabilitacji społecznej położono nacisk również na uczestnictwo, ale w życiu społecznym, a nie w życiu społeczności lokalnej. To pierwsze wydaje się szersze i ogólniejsze, gdyż zakłada również uczestnictwo w życiu społeczności innych niż społeczność lokalna. Są to społeczności oparte na miejscu zamieszkania, ale wykraczające poza lokalność (np. uczestnictwo w społeczeństwie polskim w sensie społeczeństwa żyjącego na pewnym terytorium) czy też społeczności funkcjonalne w ogóle nie oparte na miejscu zamieszkania (podstawą społeczności mogą być m.in. wspólne zainteresowania, wspólne wartości).

Rehabilitacja społeczna obejmuje kilka jeszcze elementów, które nie zostały uwzględnione w pojęciu reintegracji społecznej. Wyliczmy je usuwając kontekst niepełnosprawności:

1. wyrabianie zaradności osobistej;
2. pobudzanie aktywności społecznej;
3. likwidowanie barier w komunikowaniu się i dostępie do informacji;
4. kształtowanie w społeczeństwie właściwych postaw i zachowań sprzyjających integracji.

Nie wydaje się, aby były jakieś zasadnicze przeszkody, aby ten sam zestaw zastosować do listy adresatów zatrudnienia socjalnego i spółdzielczości socjalnej, czyli osób chorych psychicznie, bezdomnych, uzależnionych od alkoholu i narkotyków, zwalnianych z zakładów karnych, długotrwale bezrobotnych, uchodźców. Z większym prawdopodobieństwem niż zbiorowości nie mające takich cech mogą być to osoby o niskim poziomie zaradności osobistej, aktywności społecznej, z przeszkodami w komunikowaniu się i w dostępie do informacji oraz wobec których, społeczeństwo nie przejawia właściwych postaw i zachowań, albo wręcz ma postawy i zachowania wykluczające.

W poszukiwaniu czystej reintegracji społecznej

Założmy, że reintegracja społeczna nie jest częścią, ani nie obejmuje, ani też nie jest poporządkowana reintegracji zawodowej i gospodarczej. Wynika stąd, że z jej czystą postacią będziemy mieli do czynienia, gdy adresaci reintegracji będą mieli cechy wykluczające sensowność reintegracji zawodowej. Oznacza to, że dostęp do ról zawodowych czy ich poprawne realizowanie nie dotyczy tych kategorii osób. Świat ról społecznych nie kończy się na rolach związanych z pracą, a więc pozostaje reintegracyjna pomoc w dostępie i w realizacji pozostałych ról.

Zdolność do pracy wydaje się być podstawowym warunkiem sensowności podejmowania wysiłków na rzecz włączenia w świat pracy, czyli (re)integracji zawodowej. Założmy jednak, że w danym przypadku nie ma zdolności do pracy. O ile podważa to sensowność reintegracji zawodowej (choć przy rozmyciu pojęcia niezdolności do pracy mogą być podejmowane próby aktywizacji zawodowej niezdolnych do pracy), to nie przekreśla jakichkolwiek wysiłków nastawionych na reintegrację w sferach poza pracą. Interesujące przypadki do rozważenia to, po pierwsze, dzieci i młodzież w wieku przedprodukcyjnym; osoby w wieku produkcyjnym, ale niezdolne do pracy; osoby w wieku poprodukcyjnym.

W przypadku dzieci i młodzieży sytuacja jest o tyle niejasna (pomijając, że trudniej tu stosować „re-”, gdyż procesy integracji, socjalizacji etc. do dorosłości jeszcze trwają), że włączenie pozazawodowe może być widziane głównie jako podporządkowane instrumentalnie włączeniu zawodowemu. Głównym wymiarem reintegracji czy włączenia tej zbiorowości jest edukacja, która może być postrzegana przede wszystkim jako przygotowanie do aktywności zarobkowej (do potrzeb rynku pracy). Gdyby czysta (re)integracja pozazawodowa nie miała na celu ani włączenia w takie aktywności bezpośrednio, ani też pośrednio wówczas mamy problem z rozważaniem włączenia pozazawodowego dzieci i młodzieży. Wyjątkiem są poważnie niepełnosprawne dzieci i młodzież, w szczególności gdy niepełnosprawność ma charakter intelektualny. W ich przypadku działania przygotowujące do aktywności zawodowej mogą schodzić na dalszy plan lub być w ogóle nieobecne co ujawnić może pozazawodowy, czysto społeczny sens reintegracji.

Bardziej użyteczny wydaje się być przykład osób w wieku poprodukcyjnym, które zwolnione są już ze społecznego obowiązku zdobywania środków utrzymania poprzez pracę (rola osoby dorosłej i jej obowiązki). Jeżeli więc mowa o ich włączeniu, to przede wszystkim ma ono bezpośrednio i pośrednio charakter pozazawodowy. Można więc szukać przykładów działań należących do zbioru czystej (re)integracji społecznej. Obecna już w Polsce polityka senioralna może być wykorzystana jako potencjalne ich źródło.

Osoby w wieku produkcyjnym, ale nieaktywne zawodowo mogą być adresatami działań o charakterze reintegracji zawodowej. Mają one na celu ich pierwsze lub ponowne włączenie w rynek pracy (jako poszukujący aktywności zarobkowej lub pracujący). Są jednak takie kategorie osób, dla których praca zarobkowa nie wydaje się realistyczną lub pożądaną opcją, np. osoby trwale i głęboko niepełnosprawne intelektualnie i/lub fizycznie. W tym obszarze również myślenie na temat reintegracji społecznej może mieć charakter bardziej niezależny od kontekstu zawodowo-gospodarczego.

Definicje reintegracji społecznej (*social inclusion*) osób starszych i intelektualnie niezdolnych do pracy nie wydają się być ani jednoznaczne, ani też dobrze rozwinięte (Simplician et al. 2015; IFA 2010).

Osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Z tego powodu podjęto próby doprecyzowania znaczenia pojęcia *social inclusion*. W jednej z takich prób punktem wyjścia było wyróżnienie kilku pojęć, które są bliskoznaczne i używane zamiennie w odniesieniu do osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi: 1) interakcje społeczne, sieci społeczne; 2) uczestnictwo w społeczności; 3) kapitał społeczny; 4) poczucie przynależności; 5) niezależne życie⁵. W porównaniu do powyżej przytoczonych definicji powtarza się uczestnictwo w społeczności, które jest obecne w pojęciu rehabilitacji społecznej, jak i reintegracji społecznej. Propozycja definicji (re)integracji społecznej zawierała wzajemnie powiązane (Simplician et al 2015, s. 22-25):

- 1) Relacje interpersonalne charakteryzowane poprzez
 - a. Rodzaj (członkowie rodziny, przyjaciele, personel usługowy, partnerzy, dzieci, znajomi)
 - b. Strukturę (trwałość, pochodzenie, częstotliwość, inicjujący i miejsce; wzajemność, intensywność emocjonalna, formalizacja, złożoność; homogeniczność, rozmiar, geograficzne rozproszenie, gęstość w odniesieniu do całej sieci społecznej)
 - c. Funkcje (emocjonalna w postaci troski, opieki, miłości; instrumentalna w postaci dóbr i usług; informacyjna w postaci informacji, porad, sugestii)
- 2) Uczestnictwo w społeczności charakteryzowane poprzez
 - a. Rodzaj (aktywności w czasie wolnym, np. hobby, pasje, sport; niezorganizowana lub zorganizowana działalność polityczna i obywatelska; działalność produkcyjna, np. zatrudnienie i edukacja; konsumpcja i dostęp do dóbr i usług; aktywność religijna i kulturalna, udział w organizacjach tego typu)
 - b. Strukturę (warunki segregacyjne np. w klasach lub szkołach specjalnych, w zakładach pracy tylko dla niepełnosprawnych, z podobnymi osobami oraz personelem usługowym; pół-segregacyjne albo odrębna grupa osób w miejscach ogólnie dostępnych, albo mieszana grupa w miejscach segregacyjnych; integracyjne)
 - c. Poziom (obecność bez bliższych kontaktów; spotkania z członkami społeczności w codziennych sytuacjach, np. w autobusie; uczestnictwo w warunkach segregacyjnych, pół-segregacyjnych i integracyjnych).

Mimo, że ta koncepcja (re)integracji społecznej została sformułowana w kontekście niepełnosprawności intelektualnej uwzględniono w niej aktywność ekonomiczną w postaci zatrudnienia i edukacji. Z tego wynika, że społeczne obejmuje tu wszystko, włącznie z pracą i przygotowaniem do niej poprzez edukację. Usunięcie tego elementu spowoduje, że relacje

⁵ W innym artykule za pojęcia bliskoznaczne uznano: obywatelstwo, spójność społeczna, kapitał społeczny, wsparcie społeczne, uczestnictwo społeczne, sieci społeczne, jakość życia, dobrostan (Huxley et. al. 2012).

interpersonalne oraz uczestnictwo zostaną zubożone o relacje i społeczności związane z pracą i ewentualnie także edukacją. To co zostanie będzie można potraktować jako czystą (re)integrację społeczną.

Zastanówmy się nad możliwością zastosowania tego podejścia do innych grup niż osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Wydaje się, że zmiany mogłyby wymagać charakterystyki uczestnictwa w społeczności pod względem struktury. Czy jednak warunki segregacyjne i pół-segregacyjne nie mają również zastosowania do osób bezdomnych, chorych psychicznie, uzależnionych czy uchodźców?⁶

Dla celów pomiaru integracji społecznej (*social inclusion*) osób niepełnosprawnych intelektualnie zaproponowano już co najmniej kilka narzędzi. Dostępne jest ich wstępne porównanie pod względem ośmiu kryteriów jakości i użyteczności w kontekście potrzeb Australii (Coombs et al. 2013). Do zestawu kryteriów zaliczono:

- 1) Mierzy wiele sfery integracji społecznej (zatrudnienie, edukacja, mieszkalnictwo i uczestnictwo w społeczności)
- 2) Mierzy obiektywne i subiektywne komponenty integracji społecznej
- 3) Wypełniane jest przez osobę o której integrację społeczną chodzi
- 4) Daje również dane jakościowe
- 5) Jest względnie krótkie (nie więcej niż 50 pozycji)
- 6) Było przetestowane z osobami, korzystającymi z pomocy psychologicznej
- 7) Ma zastosowanie do lokalnego kontekstu
- 8) Spełnia kryteria jakościowe narzędzi pomiarowych

Pierwsze kryterium zawiera zatrudnienie i edukację, co jest zgodne z koncepcją integracji społecznej zawartą powyżej. Nie ułatwia to odnalezienia miar czystej reintegracji społecznej. Z ogólnego wyliczenia sfer wynika, że zapewne głównym elementem tego typu byłoby uczestnictwo w społeczności.

Do porównań wybrano 10 narzędzi pomiarowych (najstarsze według daty artykułu z 2006 r.). Na podstawie porównań wskazano dwa najlepsze narzędzia. Były to APQ-6 (Activity and Participation Questionnaire) oraz skrócona wersja narzędzia SCOPE (Social and Community Opportunities Profile).

W APQ-6 komponent społeczny (uczestnictwo społeczne i w społeczności lokalnej) był jednym z 6 wymiarów (inne: zatrudnienie, szukanie pracy, bezpłatna praca, edukacja i szkolenia oraz gotowość do zmiany). Projektując pomiar w tym wymiarze wykorzystywano wcześniej opracowane narzędzie do pomiaru kapitału społecznego (dodatkowo zostało ono skrócone).

Przy konstrukcji narzędzia SCOPE kierowano się kilkoma założeniami:

- 1) Wielowymiarowość, objęcie różnych sfer życia;
- 2) Uwzględnienie wskaźników obiektywnych i subiektywnych integracji;
- 3) Dobre właściwości jako narzędzie pomiarowe;
- 4) Ułatwia porównania z wynikami dla ludności ogółem;
- 5) Może być stosowane z ludźmi z problemami psychicznymi;
- 6) Może być stosowana w różnych instytucjach usług społecznościowych.

⁶ Ze względu na to, że spółdzielnie socjalne są rozwiązaniem adresowanym do grup szczególnie narażonych na dewaluację, dyskryminację i stygmatyzację można uznać, że mają charakter segregacyjny lub też pół-segregacyjny (gdy wśród członków są też osoby niewykluczone).

W pełnej wersji narzędzia wyróżniono 14 sfer (łącznie z pracą, dochodami, opieką zdrowotną, usługami komunalnymi, transportem, bezpieczeństwem lokalnym, jakością mieszkań, osiągnięciami edukacyjnymi) wśród których znalazła się aktywność społeczna i odrębnie sfera polityczna i obywatelska. W wersji krótszej (9 obszarów, 48 pytań) znalazł się wymiar relacje rodzinne i społeczne (Huxley et al. 2012, s. 118.).

Inny przegląd narzędzi do pomiaru integracji społecznej dotyczył pięciu, z których 3 nie zostały uwzględnione przez Coombsa i in. (Baumgartner, Burns 2014). Co łącznie dawałoby już 13 narzędzi do pomiaru indywidualnej integracji społecznej.

Osoby starsze

O ile osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą być wśród adresatów spółdzielni socjalnych (w ramach szerszej kategorii osób niepełnosprawnych), to już nie przewidziano tam osób w wieku poprodukcyjnym. Można przypuszczać, że definicja (re)integracji społecznej dla tej kategorii będzie już pozbawiona sfery pracy, a edukacja nie będzie tam podporządkowana celom zawodowym.

W Polsce od niedawna rozwijana jest polityka senioralna, należy więc sprawdzić, czy w jej ramach nie zaproponowano już definicji (re)integracji społecznej osób starszych. Główny dokument w tym względzie, czyli „Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014-2020” (2014) nie czynią (re)integracji społecznej głównym pojęciem, jest nim natomiast „aktywne starzenie się”. Jego definicja również nie zawiera odniesień do pojęcia integracji:

„proces umożliwiający zarówno jednostkom, jak i grupom społecznym zagospodarowanie ich potencjału z perspektywy całego życia, zachowania zarówno dobrostanu psychicznego i fizycznego, jak i aktywności zawodowej, społecznej oraz niezależności i samodzielności” (ZDPS 2014, s. 5).

Uwzględniono aktywność zawodową, co oznacza, że adresatami nie są wyłącznie osoby w wieku poprodukcyjnym lub przewiduje się również dla nich ten rodzaj aktywności. Podział na zawodowe i społeczne jest podobny, jak w przypadku rehabilitacji czy reintegracji. Poza aktywnością wyróżniono jednak również niezależność i samodzielność. Można uznać, że wskazują one na ideę niezależnego życia (*independent living*), która jest popularna w odniesieniu do niepełnosprawności. Ta idea ma zastosowanie do obu kategorii, gdyż duża część osób z niepełnosprawnościami są to właśnie osoby starsze.

W ramach wyzwania dla polityki senioralnej wyróżniono m.in.: wydłużenie okresu aktywności zawodowej, włączenie potencjału osób starszych w obszar aktywności społecznej i obywatelskiej. Wyraźne jest więc odróżnienie obszaru aktywności zawodowej i obszaru aktywności pozazawodowej, ale w tym drugim mamy nie tylko aktywność społeczną, ale też obywatelską.

Cel polityki senioralnej został sformułowany podobnie, jak cele rehabilitacji czy reintegracji (w sensie działania):

„wspieranie i zapewnienie możliwości aktywnego starzenia się w zdrowiu oraz możliwości prowadzenia w dalszym ciągu samodzielnego, niezależnego i satysfakcjonującego życia, nawet przy pewnych ograniczeniach funkcjonalnych”.

Nie użyto jednak sformułowań „odbudowywanie i podtrzymywanie” (zdolności, umiejętności, reintegracja) czy ułatwianie (uzyskania i utrzymania zatrudnienia i awansu, rehabilitacja) lub umożliwianie (uczestnictwa w życiu społecznym, rehabilitacja). Tym razem mamy „wspieranie i zapewnianie możliwości”, co można chyba w skrócie oddać jako umożliwianie. Rozdzielono aktywne

starzenie się od samodzielnego, niezależnego życia (wcześniej w definicji aktywnego starzenia się). Dodanie „satisfakcjonującego” włącza też aspekt subiektywnego dobrostanu.

Struktura założeń została podzielona na kilka obszarów (pomijamy aktywność zawodową osób 50+ i srebrną gospodarkę jako związane ze sferą zawodowo-gospodarczą).

- Zdrowie i samodzielność.
- Aktywność edukacyjna, społeczna i kulturalna.
- Relacje międzypokoleniowe.

Aktywność społeczna pojawia się bezpośrednio, ale również obok innych aktywności – edukacyjnej i kulturalnej. W dokumencie nie ma definicji aktywności społecznej, a cały ten obszar został podzielony na aktywność obywatelską i wolontariat. W pierwszym przypadku wspomniano, że jest to pojęcie różnie definiowane. Pewne jego doprecyzowanie otrzymujemy w celu, który sformułowano w tym kontekście:

„zwiększenie zaangażowania osób starszych w życie społeczności lokalnych i sprawy kraju oraz wzrost roli obywateli seniorów w rozwiązywaniu problemów społecznych” (ZDPS 2014, s. 40).

Sformułowania te są już dość bliskie znaczeniowo odbudowywania i podtrzymywania umiejętności uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej (reintegracja społeczna) czy umożliwiania uczestnictwa w życiu społecznym (rehabilitacja społeczna), a tu w szczególności pobudzania aktywności społecznej (jeden z rodzajów działań, który miał realizować rehabilitację społeczną).

Interesujące jest dodanie spraw kraju (szersza społeczność terytorialna) oraz roli seniorów w rozwiązywaniu problemów społecznych. Trudno jednak znaleźć wyjaśnienie tego drugiego elementu celu. Jeżeli jednak weźmiemy pod uwagę drugi obszar aktywności społecznej, czyli wolontariat, interpretacja może być taka, że będzie on świadczony w kontekście bardzo różnorodnych działań koncentrujących się na problemach społecznych (np. lokalne strategie rozwiązywania problemów społecznych). Definicja wolontariatu przywołana w dokumencie była następująca:

„nieodpłatna, dobrowolna praca świadczona na rzecz osób spoza własnego gospodarstwa domowego (w tym na rzecz niezamieszkującej wspólnie rodziny, przyjaciół, sąsiadów, ale także na rzecz osób nieznanomych), na rzecz środowiska naturalnego, społeczeństwa lub społeczności lokalnej, podejmowana indywidualnie albo w ramach organizacji lub instytucji”

Z tej definicji może wynikać, że wolontariat jest rodzajem aktywności obywatelskiej czy uczestnictwa w życiu społecznym, szczególnie gdy oznacza wolontariat na rzecz społeczeństwa lub społeczności lokalnej.

Pobudzanie aktywności społecznej osób starszych jest głównym celem jednego z programów rządowych, który ma ją w nazwie: „Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020”. W tym przypadku główny cel, czyli poprawa jakości i poziomu życia poprzez aktywność społeczną wskazywać może na szersze ujęcie. Wśród celów szczegółowych mamy jednak znowu odrębnie potraktowaną aktywność społeczną: „rozwój zróżnicowanych form aktywności społecznej” i doprecyzowano obszary tej aktywności jako: wolontariat, partycypacja w procesach decyzyjnych i w życiu społecznym. Charakterystyczne, że w sformułowaniu innego z celów szczegółowych mamy „integrację wewnątrz i międzypokoleniową”, co też było również na poziomie ogólnym w założeniach polityki senioralnej jako relacje międzypokoleniowe. Nie wydaje się jednak, aby zawartość tych idei pokrywała się z relacjami interpersonalnymi, o które chodziło w definicji integracji społecznej osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi (sieci społeczne).

Jak wspomniano główne pojęcie organizujące myślenie o polityce senioralnej to nie jest integracja społeczna (*social inclusion*), ale aktywne starzenie się. Pomiar tego pojęcia może uwzględniać aspekty biomedyczne oraz psychospołeczne (Perales et al. 2014, s. 1366)⁷. Narzędzie pomiarowe dla tych drugich składało się z kilku elementów:

- 1) Liczba różnych aktywności społecznych;
- 2) Liczba kontaktów społecznych;
- 3) Wsparcie społeczne (odrębne narzędzie pomiarowe, skala wsparcia społecznego z Oslo);
- 4) Samoocena jakości życia;
- 5) Zdolność do kontroli ważnych rzeczy w życiu;
- 6) Zdolność do radzenia sobie z tym, z czym muszą sobie radzić.

Założono progi na poszczególnych skalach, np. zaangażowanie w co najmniej trzy aktywności społeczne w ostatnim miesiącu, silne wsparcie na skali wsparcia społecznego, zawsze lub prawie zawsze zdolność do kontroli ważnych rzeczy w życiu. W ten sposób odróżniono aktywnie starzejących się w wymiarze psychospołecznym od pozostałych. Z wymienionych narzędzi trzy pierwsze wydają się być dedykowane dla wymiaru społecznego aktywnego starzenia się.

Podsumowując, definicja integracji społecznej w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną miała charakter wszechstronny i wielowymiarowy (obejmowała również obszar pracy), a definicja aktywności społecznej osób starszych nie jest ani wszechstronna, ani wielowymiarowa, ograniczając się jedynie do aktywności obywatelskiej i wolontariatu osób starszych. Tak wąskie ujęcie nie jest obecne w definicji rehabilitacji społecznej. Pobudzanie aktywności społecznej osób niepełnosprawnych to tylko jeden z elementów składających się na umożliwianie uczestnictwa w życiu społecznym. Co do reintegracji społecznej, to jest ona znacznie zawężona, po pierwsze, do oddziaływania na umiejętności (czyli głównie działania edukacyjne), po drugie, tylko do uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej (bez innych społeczności niż lokalne), po trzecie, uwzględnia jednak coś więcej niż to uczestnictwo – pełnienie ról społecznych w miejscu zamieszkania. Część tych ról związanych jest jednak z instytucjami społeczności lokalnej poprzez status mieszkańca, członka wspólnoty samorządowej, czyli umiejętności ich pełnienia są również umiejętnościami życia w społeczności lokalnej.

Wnioski

Po pierwsze, trzeba zdać sobie sprawę z dwóch znaczeń integracji społecznej. Pierwsze jest szersze i obejmuje wszystkie ważne sfery ludzkiego życia, wśród których jest również praca. Drugie jest węższe, integracja społeczna dotyczy tylko jednej z wielu sfer aktywności życiowej, rozłącznej w stosunku do sfery pracy (i innych). W tym węższym ujęciu jest to aktywność społeczna, uczestnictwo w życiu społecznym na zasadzie dobrowolności i wolontariatu w formie indywidualnej lub zorganizowanej.

Po drugie, spółdzielnia socjalna jest wspólnym przedsiębiorstwem opartym na osobistej pracy jego członków prowadzącym działalność gospodarczą. Poza tą działalnością gospodarczą ma ona również działać na rzecz reintegracji społecznej i zawodowej jej członków. Można przypuszczać, że osobista praca członków spółdzielni w ramach jej działalności gospodarczej mocno przyczynia się do odbudowy i podtrzymywania ich zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy. To samo dotyczy umiejętności pełnienia ról społecznych w miejscu pracy. Przynajmniej potencjalnie spółdzielnie

⁷ Pomiar udanego starzenia się z uwzględnieniem tylko jednej z tych zmiennych społecznych, tej z punktu 1, w jednej z koncepcji biomedycznych zob. Hank 2011.

socjalne z demokratyczną procedurą podejmowania decyzji i zasadą równego członkostwa mogą być w tym względzie bardziej angażujące (i tym samym kształćące) niż zwykle przedsiębiorstwa oparte na pracy najemnej.

Po trzecie, czysto społeczna reintegracja na rzecz której działa spółdzielnia socjalna to odbudowa i podtrzymywanie umiejętności uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu zamieszkania. Biorąc pod uwagę przykłady rozumienia integracji społecznej i sfery społecznej w przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie czy w wieku poprodukcyjnym, chodzić tu może przede wszystkim o umiejętności potrzebne w relacjach interpersonalnych (poza miejscem pracy) oraz aktywności społecznej (jako obywatele, wolontariat).

Tu należy poczynić dwa zastrzeżenia. Aktywność społeczna osób niepełnosprawnych intelektualnie i osób w wieku poprodukcyjnym może być uznawana za ważną dlatego, że albo nie mają one szans na pracę, albo są już poza społecznie usankcjonowanym obowiązkiem pracy. Praca dawać ma nie tylko zarobki, ale liczne inne korzyści, w tym w sferze pozaekonomicznej. Dla osób umiejscowionych poza światem pracy te pozaekonomiczne korzyści nie są dostępne, stąd też potrzeba zastąpienia pracy inną aktywnością, która pracę będzie przypominać (np. wolontariat). Z tego też powodu spółdzielnia socjalna z pracą jej członków i rolami społecznymi związanymi z byciem pracownikiem i spółdzielcą może traktować reintegrację czysto społeczną jako zadanie o charakterze niekoniecznym, dodatkowym, marginalnym. Wzmacnia tę hipotezę jeszcze to, że trudno jest oddzielić ogólnospołeczne umiejętności, które mogą służyć zarówno jako podstawa do pełnienia ról w miejscu pracy, jak i do utrzymywania pozytywnych kontaktów i aktywności w sferze publicznej poza miejscem pracy. Stąd też może pojawić się wniosek, że praca, współpraca oraz demokratyczne zarządzanie spółdzielnią odbudowuje i podtrzymuje nie tylko zdolność świadczenia pracy, ale też kształtuje umiejętności potrzebne zarówno w miejscu pracy, jak i poza nim.

Drugie zastrzeżenie jest takie, że spółdzielnie socjalne zostały pomyślane jako jedna z form wspieranego zatrudnienia już po zajęciach o charakterze reintegracji zawodowej i społecznej. Obywają się one w centrach integracji społecznej i są skierowane do osób, które już weszły na drogę wychodzenia z problemów (bezdumności, uzależnienia, choroby psychicznej etc.), o czym mają świadczyć odbyte terapie, zaakceptowane indywidualne plany działań etc. Tacy spółdzielcy socjalni powinni mieć już zdolność do świadczenia pracy i umiejętności pełnienia ról społecznych w miejscu pracy. Jeżeli nadal ich nie mają, spółdzielnie socjalne jako takie im ich nie zaoferują, gdyż nie wymaga się od nich zapewnienia oferty zajęć reintegracyjnych.

Biorąc powyższe pod uwagę, należy stwierdzić, że w ramach monitoringu spółdzielni socjalnych w ich obecnym kształcie instytucjonalnym nie ma sensu umieszczać instrumentów pomiarowych, które dotyczyłyby czysto społecznej reintegracji jej członków poza spółdzielnią socjalną (umiejętności udziału w życiu społeczności lokalnej, pełnienia ról w miejscu zamieszkania).

Jeżeli chodzi o badania naukowe, to oczywiście jest interesujące na ile spółdzielnie socjalne przyczyniają się do integracji społecznej ich członków poza spółdzielnią. Monitoring spółdzielni socjalnych nie jest jednak badaniem naukowym, ale ma dostarczać rządowi informacji o tym, jak ten sektor się rozwija, jakie ma problemy (w kontekście takiej czy innej interpretacji funkcji tego sektora) i jakie ewentualnie należy podjąć decyzje w związku z tym.

Literatura

- Baumgartner, J.N., Burns, J.K. (2014). *Measuring social inclusion - a key outcome in global mental health*. "International Journal of Epidemiology", vol. 43, nr 2.
- Broda-Wysocki, P. (2012). *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*. Warszawa: IPISS.
- Fidelus, A. (2009). *Integracja społeczna podstawą procesu readaptacji byłych przestępców*. „Probacja nr 2.
- Hank, K. (2011). *How "Successful" Do Older Europeans Age? Findings From SHARE*. "Journals of Gerontology. Series B", vol. 66B, nr 2.
- Huxley, P., Evans, S., Madage, S., Burchardt, T. et. al. (2012). *Development of a social inclusion index to capture subjective and objective life domains (Phase II): psychometric development study*. "Health Technology Assessment" vol. 16, nr 1.
- IFA (2010). *Social Inclusion for an Ageing Population*. Country Summary Report. International Federation on Ageing, <http://www.ifa-fiv.org/wp-content/uploads/2012/11/SOM-Country-Report-Final.pdf>
- Marshall, G. red. (2005). *Słownik socjologii i nauk społecznych*. Warszawa: PWN.
- Perales, J., Martin, S., Ayuso-Mateos J.L., Chatterji, S. et al. (2014). *Factors associated with active aging in Finland, Poland, and Spain*. "International Psychogeriatrics", vol. 26, nr 8.
- Race, D. (2003). *Leadership and Change in Human Services: Selected Readings from Wolf Wolfensberger*. Routledge: London.
- Simplician, S.C., Leader, G., Kosciulek, J., Leahy, M. (2015). *Defining social inclusion of people with intellectual and developmental disabilities: An ecological model of social networks and community participation*. "Research in Developmental Disabilities" vol. 38, marzec.
- Szarfenberg, R. (2014). *Polityka społeczna Unii Europejskiej – przewodnik*. Warszawa: WRZOS.
- ZDPS (2014). *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*. M.P. poz. 118.